अर्वाचीनकाले रामायणस्य प्रस्तुता

वसन्तभगिनी रमेशभ्राता जेठवा
अध्यापिका,
सरकारी विनयन कोलेज, तलाजा

"कूजन्त: राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥"

रामायणस्य रचनाकाल: ५०० BC प्रागेव: स्वीकतव्ये: । रामायणम् 'आदिकालव्यम्' वाल्मीकिश्च 'आदिकवि:' इत्युच्यते । रामायणस्य कथां सप्त काण्डे विभक्ता: सन्ति: । रामायणस्य नायक: राम: तथा नायिका सीता अस्ति । रामायणस्य नायक: राम: महातेजा पितुराज्ञां पुरस्कृत्य, धर्मात्मा प्रियाणि च हितानि मृदु भाषते । सत्यवादिन: क्षमावान अविकत्थन: तत्वज्ञ: शास्त्रज्ञ पुरुषान्तरकोविद: प्रतिभा वन–श्चएषानि बहव: गुणा: सन्ति: ।

रामायणस्य नायिका सीता पतिव्रता उदार: स्नेहरुपा, कुलीन:, चरित्रवान तथा गुणवत्तर इव सन्ति । रामायणे एक भार्यावान् राम:, पतिव्रता सीता, भातृस्नेही लक्ष्मण:, त्यागी भरत:, आज्ञावान् शत्रुघ्नश्च । राम: भक्त हनुमान तथा सेवापरायण: जटायो: अपि दर्शनं भवति । गुरो: वचने विश्वासे: कृतवती शबरी । रामभक्त: विभीषण: तथा विद्धानोडपि भोगपरायण: रावण: । मायारुप: वेष्टित: शूर्पणखा तथा त्यागस्य मूर्ति इव उर्मिलादपि दर्शयति । पुत्रसुह दशरथ: तथा निद्राधीन: कुम्भकर्ण: । तमोगुणपरायण: मन्थरा तथा सत्त्वगुणवत्तर ब्रह्मज्ञश्च जनक: अपि रामायणे दिदृश्यते । पुत्रस्नेहान्ध: कैकेयी तथा रामेण स्वसुत: दढति वाली रामायणस्य पात्राणि सन्ति ।

''सदूषणादपि निर्दोषा सखराडपि सुकोमला ।
नमस्तस्मै कृता येन रम्या रामायणी कथा ॥''

अर्वाचिनकाले सर्वेभ्य: पश्यवान् ज्ञानव्यं – धनुन: स्थाने भुषण्डि आगतवान् ततोडपि हतेषु नरस्य: चीत्कारे क्रोश्चयुगलस्य दर्शनं भवति । मृगथा: स्थानं अद्य मृगस्य स्थाने नर: आगत: ततोडपि हतवान् नरस्य देहं पश्चवान् नरा: अक्षिण्यो: अश्रुबिन्दु: पतयति तथा वाल्मीकि: इव कृद्धया ददर्शमान भवति । अद्यापि सर्वत्र रावणा: ददर्शमान भवति । य: कन्याया: परिहरण: कुर्मकाले विस्मर भवति–स्वजायते दत्तवती एक: नारी आसीत् तथा आत्मनोडपि एक कन्याया: पिता आसीत् । सीतां पर्णकुटीर एकाकिनी त्यजवान् पूर्व: लक्ष्मण:स्वशरात् 'लक्ष्मणरेखा'अड्कित कृतवान् । अद्यापि नियमारुपेण 'लक्ष्मणरेखा:' अड्कित: कुर्म: । एतद् जनपदस्य नारी एतद् लक्ष्मण रेखा लड्घयति तदा नररुपेण रावण: परिहरति । आत्मार्थस्य विश्वे (संसारे) अपि क्वचित क्वचित जटायु इव परोपकारीण: दर्शनं भवति । य: परार्थे देहस्य दानं कृतवान् ।

अर्वाचिनकाले अपि श्रवण: इव पुत्रस्य आकांक्षा कृतयति । अत: स्वस्ति काले 'श्रवण इव तनय: भव..'

इति आशिर्वचनं ददतु । पितरौ वृद्धाश्रमे स्थापितयति पुत्रेषु बहव: सन्ति । तथापि कश्चित स्थाने एका: श्रवणइव पुत्र: ददर्शमान । स्वमाया स्वरुपेण स्व सौंदर्यं तथा अभिनयेन नरेभ्य: आसक्तयति युवतिषु: भवति । धनस्य लुलुभेन स्वाम्या: श्रोत्रं कर्णभृति: (कुर्म) क्रियते किंकरेषु कैकेयया: कर्णभृति: कुर्व क्रियते मन्थरा ददर्शमान भवति ।

वाल्मीकि वशिष्ठ: विश्वामित्र तथा सत्त्वजा ऋषे: स्थाने अधुना पाखण्डिन: नयवान् । तथापि कुत्रापि कुत्रापि मोरारिमिहोदय इव सतां मिलितवान् । रामायणकाले मन्दोदर्या: वचनेन रावण: सीता उपरि तननं असि: क्वचे कृतवान् । इदानि अधि भार्याया: भयाद् ओबामा इव (सामर्थ्यवान्) वीर्यवान् नर: व्यसनं त्यजेत् । वाली-सुग्रीव मध्ये रिपुभावे बान्धव - बान्धव मध्येकलहेन तथा रिपुभावे रामायणस्य वालीसु ग्रीवौ दर्शन भवति । रामायण काले दर्शयित्वा रामराज्य प्रजा आनन्दपरायण: यत् तत:

''स्नेहं दयां च सौख्यं च यदि वा जानकीमपि ।
आराधनाय लोकस्य मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा ।।''

उत्तररामचरिते राम: उक्तवान् कृतवान् च कर्मस्य इदानींडपि सर्वे: 'रामराज्यस्य' तीतीक्षा कृतवान् । अधुना अधि प्रजया, प्रजया क्रियावान् चरैवेति लोकशाही सत्तां भारते ददर्शमान ।

रामायणकाले सीताया: परिहरणेन (अपहृतेन) रामलक्ष्मणौ सुग्रीव: तथा कपिसेनागण अपकृत्यं क्रियतवान् रावण: तथा राक्षसेभ्य मृत्यु दत्तवान् । अधुनाडपि बलात्कार: अम्लपाताय जातीयपीडनांदय कश्चित महिला यत् कन्या सह घटना भवति तदा जनपदस्य प्रजानां आक्रोशयति, जातामर्ष: विरोधिन्य ति । एतत् अपकृत्यं कृतवान नराय महा पीडन् भवति तत् प्रजाभ्यां इच्छन्ति ।

रामायणकाले पयोनिधी उपरि बन्धीकृत्वा सेतु: अद्य बन्धस्य रुपेण परिवर्तयति तथा घोघा ग्रामेण सुर त नगराय 'रो-रो फेरी' पन्थस्य बीज: रामायणस्य सेतुनि निवसन्ति । रावण: उपरि महादेवस्य कृपया आसीत् तुं अधुना खलस्य उपरि नृपकारिणस्य कृपया वर्तते ।

रामायणे रावण: कर: आनीतवानार्थे गतवान् सेना ऋषिय: समीपेडपि कर: स्वीकरोति । कर: न दत्तवान् नरस्य लुण्टति, वधं करोति । यत् अर्वाचीनकाले कर: न दत्तवान् नराय दण्डयति । रामायणकाले विमान स्य आरम्भ अभवत् । रावण: समीपे पुष्पकविमानं आसीत् । अद्य नींद्रावान् नराय 'कुम्भकर्णस्य'उपाधि दत्तवान् । रावणस्य सुरा, सुन्दरी तथा भोगपरायणेन पतनं अभवन् । अधुना पाखण्डिन: नेतार: अपि एतस्य लिप्यते ।

रामायणे रामेण रावणस्य विकत्थनरुपेण दश शिरानि उच्छेदयति । अद्यडपि विजयादशम्या: दिनाड्के रावणस्य प्रतिकृते: दहनं कृत्वा जना: हृदये निवसेन रावणस्य दहनं करोति । रामायणकाले मृतात्मा (कालाग्रस्त:)नरस्य प्रतिमा'प्रतिमागृहे'स्थापयति स्म । यदा अधुनाडपि कालाग्रस्त: नरस्य तुषयति । अत: राम: काग्चनमृगस्य मृगया कुर्मार्थे गच्छति स्म । तस्येन परम श्राद्ध: भविष्यति । अधुनाडपि पितृ

–श्राद्धाय नानाविधानि मिष्टानस्य उपभोगं कुर्वन् I रामायणकाले 'बलवान स: नृप:' इति नियम दद र्शमान तथा यस्य समीपं काञ्चन स:हि कुलवान, महान:, वीर्यवान, सदाचारी, वक्ता, सौन्दर्यवान, गुण वत्तर, नृप:श्च, गणयतिस्म I अधुनाडपि यस्म समीपं काञ्चन अस्ति, स: सामर्थ्यवान् एवं गणयति I

रामायणकाले राम: रावणस्य युद्धस्य काले राम: रावणस्य: शिरानि उच्छेदयति तथापि रावणस्य मृत्यु: न अभवत् I एतद् काले विभीषण: रावणस्य रहस्यमय मृत्युनि रामस्य श्रौत्रे रावणस्ये नाभि शर: अमारयतेन मृत्यु: अभवन्–एतद् वार्ता कथयति I एतद् कार्येन विभीषण जनपद द्रोही कथितवान I अधुना कालेडपि अल्प धनेन अत्र–तत्र जनपदद्रोहीनां कल्मीकानि विष्कोटयति रामायणकाले पुत्र: मेलनार्थे प्रयत्नं कुर्वन् दशरथ अद्य पुत्रस्नेही पिताया: दर्शनं भवति I अधुनाडपि पुत्र: मेलनार्थे पिता नानाविधानि प्रार्थयन्ति I धनस्य त्रीणि गतय: दर्शयति I

(१) आत्मार्थे उपभोगयति I
(२) परार्थे दानं करोतु I
(३) नश्यति I

रामायणकाले रावण: धनस्य अतिसंशय: कृतवान् I अति संशय: कुर्वनार्थे उपरि ददर्शमान धनस्य श्रीणि गतय: भविष्यति I अत: हनुमानेन लड्का–दहनं अभवन् धनस्य त्रीणि गति: – नश्यन्ति स्म I यस्य परस्य शुभं कुर्वन्, तस्य सह सदैव शुभम् एवं भवति यस्य अनुक्रमेण राम: रावणस्य रुपकेन दर्शयिष्यति I एतद् नियमा अधुनाडपि प्रस्तुत: दर्शयति I अत: अस्माकं बोध: ग्राह्यति – राम: इव अभवन्, रावण: इव नास्ति I रामायणकाले सीतामंदोदरौ सती आसन् तथा तारा एवं अहल्याडपि रामायणे सतीरुपेण प्राप्तनोति Iअत: कथितवान् –

''अहल्या द्रौपदी सीता तारा मन्दोदरी तथा I
पञ्चवाना स्मरोनित्य महापातकनाशकम् II''

उपसंहति

अर्वाचीनकाले रामायणेन महाभारतस्य प्रस्तुतता अति ददर्शमान I तथापि परिवर्तनं सह रामायणस्य प्रस्तुतता दर्शयति I रामायणं जीवनस्य नानाविधानि मूल्यानां परिचय: देयत I पितृभक्ति:,वचनबद्धता, कर्तव्यपालनं, प्रजाधर्म:, राजधर्म:, भक्ति:, सत्जय:, असत्–विनाश: (नश्यति) इति नानाविधानि मूल्यानां पूर्ण तीव्रता सह एतद् महाकाव्ये अनुभूत कुर्वन् I जीवनस्य सार्थकता सत्यं मूल्यान् जीवेत् जीव्यति I अद्य जीवनं अस्ति अपि मूल्यानां रहितां अस्ति I अद्य आतंक: अस्ति, अपहृता अस्ति, बलात्कार: अस्ति शुचि कर्मेषु विघ्नं सृजध्वे तत्त्वा: अस्ति I सत्तायै:, धनेन अशुचि खेल अस्ति I तथापि राम: इव कर्तव्यनिष्ठा नास्ति I भरत लक्ष्मणौ इव भ्रातर: बलिदान: नास्ति I उर्मिला इव त्याग: नास्ति I तथापि बहव: घटना रामायणस्य सह अघडपि प्रस्तुतं अस्ति, जातम् I

सन्दर्भ ग्रन्था

(१) वाल्मीकि रामायणम् I
(२) भवभूतिकृत उत्तररामचरितम् I